

Əli RÜSTƏMOV
Pedaqoji elmlər namizədi, dosent
Nuriyə MUSTAFAYEVA

ELEKTRON KİTABXANA PROBLEMI

2-ci məqalə

Elektron kitabxana resurslarının qısa xarakteristikası

Məqalənin əsas məzmununu aydın başa düşmək üçün əvvəlcə mövcud standartlara [1-2] əsasən üç baza anlayışının tərifini verək.

Elektron informasiya resursları - bütünlükdə elektron məlumatlar (rəqəm, hərf, simvol və onların kombinasiyası), elektron proqramlar (məlumatın emalı da daxil olmaqla müəyyən vəzifələri yerinə yetirən operator qrupları, yaxud altproqramları), yaxud onların bir resursda əlaqəli birliyidir.

Elektron informasiya resursları məntiqi quruluşu baxımından elektron sənədlərə və elektron nəşrlərə bölünür.

Elektron sənəd-məzmun cəhətdən bitgin (tam) olan və maşınlaşdırılan formada müəyyən tip maddi daşıyıcıya yazılmış informasiyadır. Başqa sözlə, elektron sənəd dedikdə maşınlaşdırılan (elektron) daşıyıcıya yazılmış sənəd başa düşülür.

Elektron nəşr - müraciət (axtarış, istifadə) vasitələri ilə təmin edilmiş qeyri-məhdud sayda istifadəçilərin tanış olması (oxuması) üçün məqsədli şəkildə (əsasən biznes məqsədilə) maşınlaşdırılan daşıyıcıya yazılmış informasiyalardır. Nəşriyyatlarda, peşəkar elmi cəmiyyətlərdə, elmi-tədqiqat idarələrində yaradılan elektron resurslar elektron nəşrlərə misal ola bilər. Elektron nəşrlər həm resurs kimi (məs: məlumat bazaları), həm də ayrıca elektron sənəd kimi (məs.: CD-ROM kitablar, Jurnal-lar, soraq nəşrləri və s.) hazırlana bilər. Tarixi ardıcılığına görə elektron kataloqlar - bibliografik və referativ məlumat bazaları - tammətnli və multimedia materialları elektron sənədlərin müxtəlif növləridir. Elektron resurslar və sənədlər bazasında, həmçinin vacib, lazımlı çap əsərləri əsasında elektron nəşrlər hazırlanır. Onlar çap əsərləri kimi, redaksiya-nəşriyyat prosesləri keçir, buraxılış məlumatları ilə təmin olunur. Elektron nəşrlər çap əsərləri kimi abunə yolu ilə kitabxanalara

alınır və onların elektron kitabxanasına daxil edilir. Bir sıra hallarda elektron nəşrlər əlaqədar çap əsəri (kitab, jurnal və s.) ilə birlikdə hazırlanır və birlikdə də yayılır. Elektron nəşrlərin müasir təsnifatı aşağıdakı cədvəldə qısaca olaraq verilmişdir.

Təsnifat əlaqəsi	Növləri
Çap ekvivalentinin olmasına görə	Çap əsərinin elektron analoqu Müstəqil elektron nəşrlər
Əsas informasiyanın təbiətinə görə	Mətni elektron nəşrlər Təsviri elektron nəşrlər Səs elektron nəşrlər Proqram elektron nəşrlər Multimediyaya elektron nəşrlər
Məqsəd təyinatına görə	Rəsmi elektron nəşrlər Elmi elektron nəşrlər Elmi-kütləvi elektron nəşrlər İstehsalat-təcrübi elektron nəşrlər Normativ elektron nəşrlər Tədris elektron nəşrlər Kütləvi-siyasi elektron nəşrlər Soraq elektron nəşrləri Asudə vaxtda istifadə üçün elektron nəşrlər Reklam elektron nəşrlər Bədii elektron nəşrlər
Yayıma texnologiyasına görə	Lokal elektron nəşrlər Şəbəkə elektron nəşrlər Lokal və şəbəkə elektron nəşrləri
Dövriliyinə görə	Qeyri-dövri (birdəfəlik) elektron nəşrlər Seriya elektron nəşrlər Dövri elektron nəşrlər Davam edən dövri nəşrlər Yeniləşdirilən elektron nəşrlər
Quruluşuna görə	Bircildli elektron nəşrlər Çoxcildli elektron nəşrlər Elektron seriyalar

Elektron nəşrlər elektron sənədlərin müəyyən hissəsini təşkil edir. Elektron sənədlər kompüterin sərt diskində (serverdə), uzaqlaşdırılmış şəbəkə resurslarında (vəb-saytlarda), müxtəlif qurumların elektron məlumat bazalarında və elektron kitabxanalarda mühafizə edilə bilər. Onlar ümumi informasiya məhsullarının təqribən üçdə bir hissəsini təşkil edir. Elektron sənədlər İnternet şəbəkəsinin, xüsusilə Veb texnologiyalarının yaradılması ilə əlaqədar olaraq sürətlə inkişaf edir. Lakin elektron sənədlərin yaranması və inkişafı kağız sənədlərin, yəni çap əsərlərinin getdikcə yox olması, azalması demək deyildir. Sosial informasiya məqsədləri, konkret istifadəçi təyinatları müxtəlif olsa da, onları bir-birinə qarşı qoymaq olmaz və onlar bir formadan digərinə asanlıqla çevrilə bilər. Hazırda dünya nəşriyyat məhsullarının təqribən 70-80%-ni çap əsərləri təşkil edir. Lakin elektron sənədlər də onlara paralel olaraq sürətlə inkişaf edir. Bu işə tamamilə qanunauyğun prosesdir. Digər sahələrdə də belə paralel inkişaf mövcuddur. Məsələn, dram, opera, komediya teatri, kabel və rəqəmli televiziya və s. paralel olaraq inkişaf edir. Onların hər birinin öz məqsəd və təyinatı vardır. Eləcə də vaxtilə atlar əksər təsərrüfat və nəqliyyat işlərində yeganə vasitə kimi istifadə edilirdi. Yol, hava və su nəqliyyat vasitələrinin yaranması və inkişafı atların məhv edilməsi ilə nəticələnmədi. Sadəcə olaraq onların üzərinə düşən yük, ağırlıq azaldı.

Kağız sənədlərin ləng hazırlanması, meşələrin qırılmasına səbəb olması, mühafizəsi üçün nisbətən çox böyük sahəsi tutması, nisbətən az müddətdə fiziki cəhətdən korlanması, kitabxanalarda mühafizə xərclərinin çox olması, məkan etibarilə gec və məhdud dairədə yayılması və s. faktiki göstəricilər elektron resursların və sənədlərin hazırlanmasına səbəb olan obyektiv amillərdir. Məsələn, elektron sənədlər eyni ölçüdə olan çap əsərlərinə (kağız sənədlərə) nisbətən 30-40 min dəfə az yer tutur. Şəbəkə elektron kitabxanaları vasitəsilə istənilən şəxs, istənilən vaxtda və ölkədə, hətta öz mənzilindən də onları istifadə edə bilər. Lakin elektron sənədlərin mənfə cəhətləri də yox deyildir. Məsələn, onların hazırlanması nisbətən baha başa gəlir, qiymətləri bahadır, kağız sənədlərə nisbətən 25-30% ləng oxunur, elektromaqnit təsirləri nəticəsində informasiya itirilə bilər, viruslara yoluxma ehtimalı vardır və s.

Çap analoqu olan elektron sənədlər (nəşrlər) bəzədə yuxarıda deyildi. Lakin çap analoqu olmayan və elektron kitabxana fondları üçün vacib olan elektron sənədlər də vardır. Bunlardan aşağıdakılar daha xarakterikdir [3].

1) web-saytlar, İnternetdə diskusiya siyahıları, məlumat bazaları, multimediyalı materialları, viruslar və s.;

2) axtarış imkanları, hiperəlaqələri (hiperisnadla) aqreqasiya edilmiş sənədlər və elektron jurnallar;

3) məlumatın emalı üçün genişləndirilmiş funksiyaları olan və nəticələrin nümayişinə imkan verən cədvəllər;

4) axtarış vasitələri olan bibliografik məlumat bazaları, müxtəlif tipli kitabxana elektron kataloqları və bibliografik göstəricilər;

5) ölçülərinə, rənglərinə və məkan parametrlərinə görə çoxölçülü təsvirləri qurmaq üçün fayllarının emal edilmək imkanları olan rəsm və təsvirlər;

6) audiyozalır, musiqi, video və kompüter animasiyaları (hərəkət edən kadr roliki);

7) kompüter proqramları, o cümlədən birbaşa icra edilən proqramlar və əməllər;

8) kompüter proqramlarının xüsusi tipi kimi viruslar;

9) multimediyalı materialları (müxtəlif tip resursları bir yerdə, birləşmiş halda verilməsi. Məsələn, mətn və səs; mətn, təsvir, səs; mətn və animasiya və s.);

Nəhayət, mühafizə və axtarış imkanlarına görə onlayn və offlayn resursları və sənədləri fərqləndirilir. Onlayn informasiya resurslara lokal və qlobal (İnternet) şəbəkələrinin serverlərində, məlumat bazalarında mühafizə edilən resurslardır. Onların hər birini axtarış ünvanları vardır və şəbəkəyə birbaşa müraciət etməklə axtarılır və istifadə edilir. Məsələn, web-səhifələr, elektron kataloqlar və s. onlayn resurslardır. Offlayn resursları (sənədləri) lokal istifadə üçün müxtəlif optik disklərdə buraxılan elektron nəşrlər, məlumat bazaları və s.-dir. Kitabxanaların komplektləşdirilməsində onlar geniş istifadə edilir (məs., CD-ROM-da elektron kitablar, elektron jurnallar və s.)

Təbii ki, bütün deyilən elektron sənəd növlərini bir məqalə əhatəsində təsvir etmək çətindir. Buna görə də elektron kitabxanalar üçün daha əhəmiyyətli olan sənəd növlərinin qısa xarakteristikasını verək. Bunlar elektron jurnallar, elektron kitablar və soruq nəşrləridir.

Tarixən dövrü nəşrlərin komplektləşdirilməsi, mühafizəsi və onlarla oxuculara xidmət edilməsi kitabxanaların ən vacib və sabit funksiyalarından biri olmuş və hazırda da olmaqdadır. Əgər nəşr edilmiş mü-

** Aqreqasiya - müəyyən istifadəçi marağına və sorğusuna uyğun olaraq elektron resurslar içərisindən seçilən sənədlərdir ki, həmin istifadəçinin elektron ünvanına göndərilir.*

əyyən kitabı mağazadan almaq mümkündürsə, marağ dairəsinə aid olan jurnalları müntəzəm almaq üçün çox zaman nə vaxt, nə də vəsait çatır. Bəzi məlumatlara görə hazırda dünyada 140 min ədəd elmi jurnal nəşr edilir [4]. Məsələn, Rusiya Federasiyasında 30 min ədəd kütləvi informasiya vasitəsi qeydə alınmışdır və onlardan 12 min yaddası müntəzəm nəşr edilir [5, s.15]. Məlumdur ki, elmi konfranslar, seminarlar və peşəkar görüşlər mütəxəssislər və alimlər üçün əsas informasiya mübadiləsi kanallarıdır. Digər mübadilə kanalı elmi jurnallardır ki, mütəxəssislər və alimlər yeni biliklərlə tanış olurlar. Lakin məhz dövrü elmi nəşrlər sahəsində son illərdə böhran xüsusilə kəskinləşmişdir. Belə ki, dövrü elmi nəşrlərin əhəmiyyəti texnologiyası etibarlı olsa da ləng işləyir. Dövrü elmi nəşrlərin çeşidi çox böyükdür: abunə qiymət yüksəkdir və hər il orta hesabla 8% artır. Bahalı dövrü elmi nəşrlərə abunə üçün puldömə düzgün paylanmamışdır. İmkanlı universitetlərin kitabxanaları əksər profil jurnalları ala bilər, digər kitabxanalar və istifadəçilər isə abunə yazıla bilmir. Buna görə də surət çıxarmadan, yaxud çox ləng işləyən kitabxanalararası abonentlərdən istifadə edirlər. Jurnallar bahalaşdıqca abunəçilərin miqdarı da azalmağa başlayır. Əgər müəyyən şəxs hər hansı jurnaldan bir məqalə lazımdırsa, o bütün jurnalı almalıdır, yaxud onu haradansa tapıb məqalənin surətini çıxarmalıdır. Digər vacib cəhət jurnallarda məqalələrin orta hesabla 11-12 ay müddətində çap edilməsidir, yəni ləng olmasındır. Elmi jurnalların yayılma kanalları da ləng işləyir. Məsələn, BDU-nun Elmi Kitabxanası 2005-ci ilin aprel ayında «Научные и технические библиотеки» jurnalının ancak həmin ilin yanvar ayında nəşr edilmiş nömrəsini almışdır. Bütün bunları onu ifadə etmir ki, təqribən 200 ildən artıq dövrdən başlayaraq çap edilmiş elmi jurnalları ləğv etmək, çapını dayandırmaq lazımdır. Deyilən fikirlər onu ifadə edir ki, müasir çap jurnalları üçün yaranmış bu xarakterik problemlərin elektron jurnalların hazırlanması ilə aradan qaldırmaq lazım gəlir. Müasir informasiya texnologiyaları deyilən problemlərin aradan qaldırılmasına tam imkan verir.

İlk növbədə qeyd etməliyik ki, son onillikdən başlayaraq məqalələrini də referatlaşdırılan elektron jurnalların hazırlanmasına başlanmışdır. 2003-cü ilin məlumatına görə dünyada 12 min ədəd tammətnli elektron jurnal buraxılır. Dünyanın 50 iri nəşriyyatlarının 90 %-i elektron jurnalların yaradılmasında iştirak edir.

Son 4-5 il əvvəlki dövrdə elektron jurnallar yığcam disklərdə (CD-ROM, CD-R və s.) buraxılırdı. Məqalələr müəyyən jurnala təqdim edildikdən sonra bir həftə müddətində jurnalın əlaqədar nömrəsi nəşriyyatda yığcam diske yazılırdı, çoxaldılırdı, satışa və kitabxanalara

verilirdi. Konkret abunəçilərin jurnalın çap formatına əvvəlcədən qeyd edilmiş sifarişinə əsasən bir ay müddətində əlaqədar mövzuda məqalənin, yaxud bütünlükdə jurnalın çap versiyası hazırlanıb abunəçiyə göndərilirdi. Kitabxanalar və digər qurumlar CD-ROM nəşrlər əsasında öz elektron kitabxanasını, çap versiyası əsasında isə öz əhəmiyyətli jurnal fondunu formalaşdırırdı. Lakin deyilən prosesin bəzi ləng olmaları müşahidə edildiyindən son 4-5 ildə yeni texnologiyaya keçid də baş verir. Nəşriyyatlar elmi jurnalların abunəçilərinin miqdarını nəzərə alaraq onları iki kateqoriyaya bölməyə başlayıblar: çap versiyasını almaq istəyən abunəçilər; elektron versiyasını almaq istəyən abunəçilər. Sonuncu deyilən versiya əlaqədar nəşriyyatın elektron kitabxanasına daxil edilir və buradan da abunə lisenziyası əsasında bir həftədən çox olmayan müddətdə abunəçi tərəfindən alınır və öz elektron kitabxanasına daxil edilir. Hər hansı abunəçi bütün jurnalı deyil, müəyyən mövzuda məqaləni istəsə, həmin məqalə də müvafiq qiymətə verilir. Əlbəttə, uzunmüddətli mühafizə, ehtiyat surəti yaratmaq istəyən abunəçi jurnalın CD-ROM variantını da abunə, yaxud nəğd puldömə yolu ilə ala bilər.

Elektron jurnallar sisteminin inkişafının perspektivliyi digər səbəblərlə də bağlıdır. Bu səbəblər qısaca olaraq aşağıdakılardır:

- 1) kitabxanalarda onlar çox yer tutmur;
- 2) kommunikasiya təminatı asandır, informasiya operativ şəkildə istifadəçinin iş yerinə verilir;
- 3) güclü elektron axtarış aparatı ilə təmin edilmişdir;
- 4) elektron mətn inteqrasiya edilə bilər, yəni mətn, səs, qrafika ilə birlikdə verilir;
- 5) puldömə yolu ilə (lisenziya) çoxlu istifadəçilərin eyni zamanda müəyyən bir jurnala, yaxud müəyyən bir məqaləyə müraciətini təmin edilir;
- 6) sükannın istənilən vaxtı mənzildən və ya iş yerindən müraciət etmək və alıb istifadə etmək olar.

Yüzlərlə istifadəçinin istənilən vaxtda paralel olaraq operativ müraciətini imkan verməsi müəyyən məqalənin, hətta abzasın da istifadə qiymətinin olması (bir məqalə orta hesabla 50 sent, bir abzas 2 sent) elektron jurnalların əsas üstünlükləridir. Xüsusilə çap jurnallarının qiyməti bəzi hallarda isə çətin və xeyli müddət axtarış tələb etdiyindən elektron jurnallara ehtiyac artdırılır. Müqayisə üçün belə bir fikir söyləyə bilərik. Təsəvvür edək ki, kompleksləşdirmə üçün ayrılan maliyyə vəsaitinin azlığı etdiyi indiki vəziyyətdə hər hansı kitabxana müəyyən bir jurnaldan iki nüsxə almışdır, 10-15 oxucu isə eyni gündə onu istifadə etmək istəyir. Əgər jurnalın istifadəsi üçün hər bir oxucuya minimum

iki saat vaxt hesab etsək, təbii ki 15-ci oxucu onu 28-30 saatdan sonra, yəni 3-4 iş günündən sonra istifadə edə bilər. Əgər jurnalın, məsələn, əlaqədar nəşriyyatda elektron versiyası varsa yüzürlə minlərlə oxucu tərəfindən eyni vaxtda, paralel istifadəsi həmin kitabxanada kompüterlərin lisenziyalasdırılmış IP-ünvanının sayından asılıdır.

Elektron jurnalların tətbiqinin çətinlikləri və maneələri də vardır:

- 1) keçmiş illərdəki nömrələrə müraciət vacibliyi;
- 2) uzunmüddətli mühafizə, yəni arxivləşdirmə problemi;
- 3) abunə lisenziyası üçün saziş (kontrakt) hazırlanmasının mürəkkəb bürokratik əngəlləri;
- 4) lisenziyanın real işləməsi problemi, yəni elektron jurnallara müraciətin əvvəlcə razılaşdırılmış yerdə İnternetdən müəyyən kitabxananın fiziki ünvanı ilə əlaqələndirilməsi probleminin olması.

İndiki elektron jurnallar çap jurnallarının analoqudur. Yəni eyni ilə həmin jurnalların elektron versiyalarıdır. Burada müəyyən bir sahənin (Məs., kitabxana işi, nəzəri fizika, üzvi kimya və s.) müxtəlif məsələlərinə dair məqalələr dərc edilir. İndi tutaq ki, kitabxanaşünas bir mütəxəssisin kitabxana işinin bütün məsələləri deyil, ancaq «kitabxana kataloqları» maraqlandırır. Belə olduqda indiki vəziyyətdə o bir neçə ixtisas jurnalına abunə yazılmalıdır. Bu işə baha başa gəlir. Son illərdən elektron jurnalların abunəçisinin verdiyi mövzuya uyğun olaraq müxtəlif məqalələr toplusundan hazırlanması nəzərdə tutulur.

İndi qısaca olaraq elektron kitablar barədə danışaq.

Dünyanın bir sıra qabaqcıl nəşriyyatları kiçik ölçüdə 20 q ağırlığında oxu aparatı ilə birlikdə CD-ROM-a yazılmış elektron kitablar buraxır. Aparatın ölçüsü A5 formatlı kitab qədərdir və batareya ilə fasiləsiz olaraq 100 saat işləyir, sonra batareya elektrik şəbəkəsinə birləşdirilir və yenidən istifadə edilir. Bir elektron kitaba 100-ə qədər orta həcmli (300 səh.) sənəd yazmaq olar. Məsələn, Raket nəşriyyatının elektron kitab sistemi Microsoft Reader kompaniyası (www.microsoft.com), Adobe kompaniyası (www.adobe.com) deyilən üsuldan istifadə edirlər.

Elektron kitabların hazırlanmasının və yayılmasının dünyada müşahidə edilən vacib istiqamətlərdən biri də nəşriyyatların, abunə agentliklərinin, kitab mağazalarının satış məqsədilə bir neçə il əvvəl və cari dövrdə nəşr edilmiş çap kitablarının tammətən elektron kitabxanasının yaradılmasıdır. ABS-ın Elzevir, Almaniyanın Springer, İngiltərənin Makmillan-Press kimi iri nəşriyyatları buna misal ola bilər. Deyilən nəşriyyatlar kitabları həm çap formatında buraxır, həm də elektron versiyada hazırlayıb əlaqədar elektron kitabxanaya daxil edirlər. Əgər hər hansı kitabxana çap formatını almaq istəyirsə abunə haqqını ödəyir

və müəyyən nüsxədə kitab sifarişə əsasən göndərilir. Əgər kitabxana və ya hər hansı şəxs nəşriyyatların çap və ya elektron kataloqlarından müəyyən kitabı, yaxud onun bir hissəsini (fəslini, paragrafını) almaq istəyirsə İnternet vasitəsilə əlaqədar nəşriyyatla müqavilə bağlayır, pul ödəyir və kitabın elektron versiyası onun kompüterinə ötürülür. Elektron versiya çap versiyasına nisbətən bahadır. Lakin operativ surətdə verilir və kompüterə şəbəkəyə qoşulmuş və abunə haqqını ödəmiş hər bir istifadəçi (o, cümlədən kitabxana) onu saat və dəqiqələr ərzində alıb istifadə edə bilər, lakin çoxaldıb yaya bilməz.

Kitab biznesi ilə məşğul olan bir sıra nəşriyyatlar və kompaniyalar çap kitabının satışında olan maneələri azaltmaq üçün daha yeni bir yol da seçməyə başlamışlar. Onlar görürlər ki, kitab mağazalarında illərlə yatıb qalan, alınmayan kitablar getdikcə artır. Bu prosesdə onlar qazanclarını itirirlər və getdikcə müflis olurlar. Kitab mağazalarının tərkibində kiçik lakin texniki cəhətdən yaxşı təchiz olunmuş mətbəələr təşkil edirlər. Əgər alıcı mağazadakı müəyyən nümunəyə əsasən əlaqədar kitabı almaq istəyirsə, onu bir sutka ərzində çap, yaxud elektron versiyada hazırlıya oxucuya verirlər. Alınan nüsxələrin sayı artdıqca qiymət də müvafiq olaraq aşağı düşür.

Deyilənlərdən aydın olur ki, çap və elektron kitablar paralel surətdə inkişaf edir və mütəxəssis-ekspertlərin ümumi fikrinə görə həmişə belə olacaqdır. Onların fikrinə görə heç də bütün kitabları elektron və ya çap formasında hazırlamaq olmaz. Dəgər tərəfdən, onlar asanlıqla bir formadan digərinə çevrilə bilər. Heç kim kitabxanaları məcbur etmir ki, ancaq elektron formatda olan kitablar alsın. Elektron kitablar çap kitablarına nisbətən bahadır. Lakin ilbəlil onun elektron komponentləri ucuzlaşır (Fərdi kompüterlərin qiymətləri son 10-15 ildə 20 dəfə ucuzlaşmışdır). Elektron kitabların uzaq məsafədən axtarış imkanları (internet şəbəkəsi vasitəsilə), kiçik tutumu və portativliyi onun qiymətinin istifadəçi üçün əlverişli olmasına əsas yaradır. Lakin elektron kitab vacib olduğu sahələrdə çap kitabını əvəz edə biləcəyi yollar axtarılmalıdır. Məhz hansı növ və tip kitabların elektron, hansıların isə çap formasında hazırlanması məqsəduyğunluğu araşdırılmalıdır.

Beləliklə, müasir dünyada kitabın məzmununu yazmaq üçün formalar artıq mövcuddur. Bunlar aşağıdakılardır.

- 1) çap;
- 2) optik diskdə kitab (oxumaq üçün CD-ROM disk ötürücüsü olan kompüter lazımdır);
- 3) audiokitablar (zəif görənlər və uşaqlar üçün) və Brayl sistemi (korlar üçün)

4) portativ informasiya daşıyıcılarına yazılan və oxu qurğusu ilə birlikdə satılan kitablar («elektron kitab» adlanan xüsusi qurğular);

5) Internet-kitab (istifadəçi üçün Internetə qoşulmuş kompüter lazımdır).

Bir qədər də elektron-soraq nəşrləri barədə danışaq.

CD-ROM-da və Internetdə olan soraq kitabları (справочник, руководство və s.) və ensiklopediyalar (yaхуд onların kombinasiya edilmiş nəşrləri) digər növ sənədlərə nisbətən axtarış imkanları daha üstün olan rəqəmləşdirilmiş, yəni elektron formata keçirilmiş sənədlərdir. Azərbaycan Respublikasının nəşriyyatları və kitabxanaları tərəfindən hazırlanmış belə elektron sənədlər bizə məlum deyil. Buna görə də yaxın qonşumuz olan Rusiyadan son illərdə hazırlanmış belə elektron sənədlərin bir neçəsinin adlarını qeyd edək [7, s.28]:

1) «Большая Российская Энциклопедия» (Böyük Rusiya Ensiklopediyası) elektron nəşri 5 ədəd CD-ROM-da buraxılmışdır.-100 min məqaləni, 3 min portreti, 500 rəngli xəritəni əhatə edir.

2) «Большой Энциклопедический словарь» - 85 min məqaləni əhatə edir.

3) «Рубрикон» (www.rubricon.ru) adlanan layihə əsasında Internetdə dərc edilmiş 32 adda ensiklopediya və lüğət, o cümlədən «Большая Российская Энциклопедия»-nin 30 cildliyi, «Малая Русская Энциклопедия» («Kiçik Rus Ensiklopediyası») 6 cildliyi, «Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона» (Brokhaus və Efronun ensiklopedik lüğəti), «Всемирный биографический энциклопедический словарь» (Ümumdünya bioqrafik ensiklopedik lüğət), Статистический сборник ООН «Страны мира» (BMT-nin statistik məcmuəsi «Dünya ölkələri») və s. Internetdə hər bir nəşr üzrə ayrıca və bütün nəşrlər üçün (477 min məqalə, 63 min illüstrasiya) axtarış aparmaq olar: (Internet ünvanı: (www.rubricon.ru))

4) Promt (Rusiya) Peterburq kompaniyasının yüzlərlə adda elektron informasiya məhsulları, həm CD-ROM-da ayrıca nəşr kimi buraxılır, həm də Internetdə dərc edilir [8]. Bu məhsullar içerisində geniş oxucu marağına uyğun olan rusca-ingiliscə-fransızca, yəni üçdilli lüğətlər kolleksiyasını (fondunu) göstərmək olar. Lüğətlər adi və avtomatik tərcümə (maşın tərcüməsi) üçündür və 6 seriyadan ibarətdir. Məsələn, «Домашняя» (Məişət) (12 iri həcmli lüğət), «Наука» (Elm) (10 lüğət), «Техника» (14 lüğət), «Тяжелая промышленность» (ağır sənaye) (12 lüğət), «Легкая промышленность» (Yüngül sənaye) (10 lüğət), «Коммерсия» (13 lüğət). Hər il lüğətlərin məzmununun orta hesabla 20-30%-i yeniləşdirilir və 25-30% əlavələr edilir. Lüğətləri ayrılıqda, seri-

yalarla və bütünlüklə Internet vasitəsilə almaq olar. Bütünlükdə aldığda satış qiyməti 20-30% aşağı salınır. Bütün lüğətlərin tərkibinə 2 tərcümə bazası da (ingilis-rus, rus-ingilis) daxildir ki, bu da «Деловая переписка» (İşgüzar yazışma) adlanır. Onların hər biri minə qədər (hər fraqmentdə bir-iki standart cümlə vardır) ibarətdir. Bu cümlələri işgüzar məktubların tərtibir də və tərcüməsində istifadə etmək olar.

Xarici ölkələrin nəşriyyat və kitabxanalarında ensiklopediya və lüğətlərin CD-ROM nəşrlərinin və şəbəkə (Internet) versiyasının hazırlanması, xüsusilə XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq kütləvi şəkil almışdır.

1) «Britanica 2002» ensiklopediyası (3 disk). 32 cildlik çap ensiklopediyasının tam elektron versiyasıdır. 83 mindən çox məqalə, Internet-materialları 125 min istinadı əhatə edir.

2) «Microsoft Encarta» ensiklopediyası (5 disk) ABS-dakı program təminatı üzrə məşhur korporasiyanın (Microsoft-un) CD-ROM nəşri və Internet resursudur. CD-ROM versiyası 5 diskdən ibarətdir. Burada 42 min məqalə, 270 video və animasiya (baxdıqda hərəkət edən kadrlar roliki), 7 min fotoqrafiya, dünyanın rəqəmləşdirilmiş xəritələri, orta təhsilə dair interaktiv materiallar (Internet şəbəkəsinə birbaşa müraciət etməklə istifadə edilən materiallar), dərslilər, kompüter öyrənmək üçün işgüzar oyunlar verilmişdir.

Elektron kitablar, jurnallar və soraq nəşrləri ilə yanaşı, kitabxana xidməti üçün vacib olan milyonlarla adda musiqi əsərləri (səs yazıları), videoqramlar, yeniliklər, kütləvi informasiya vasitələri (qəzetlər), kompüter oyunları və digər növ elektron sənədlər vardır. Onlar həm CD-ROM-larda, həm də DVD-disklərdə (musiqi yazılmış disk) hazırlanır, həm də Internetdə dərc edilir. Onlar bəzində burada geniş bəhs etməyə imkan yoxdur. Lakin onlar da elektron sənədlərdir və kitabxanaların maraq dairəsinə aid edilə bilər.

Elektron nəşirlərin, sənədlərin və ümumiyyətlə elektron resursların maddi daşıyıcıları müxtəlifdir. Çap əsərlərinin maddi daşıyıcıları yalnız kağızdır, elektron resursların maddi informasiya daşıyıcıları kompüterdə olan sert disk, optik disk, maqnit-optik və lazer disk, maqnit lentləri (strimmerlər) və müxtəlif Internet serverləridir. Onların informasiya tutumu kağız sənədlərə nisbətən xeyli çoxdur. Elektron sənədlər elektron kitabxanaların başlıca informasiya resurslarını təşkil edir.

ӘДӘБИҮҮАТ

1. ISO 2211-96. Электронные коллекции и документы. Основные термины. Перев. с англ. -М., 1997.-16 с.
2. ГОСТ 7.83.2001. Электронные издания. Основные виды и выходные сведения.-М., 2000.-9 с.
3. Шрайберг Я.Л. Электронные ресурсы и публикации России и европейских стран: основные свойства и типологии // www.gpntb.ru
4. Гайсельман Ф. Библиотека электронных журналов: концепция стратегии международного опыта // Труды Международн. Крымской конф., 2002.-Т.1.-С.203-206 // www.gpntb.ru
5. Антопольский А.Б. Информационные ресурсы России // Научн. и техн. библиотеки, 2000.-№1.-с.14-16
6. Rocket electronics Book // www.rocket-ebook.com
7. Ильинский А.М. Книгоиздание в контексте новой информационной технологии в современной России.-М., 2002.-216 с.
8. Информационные продукты «Промт» // www.promt.ru

Али Рустамов,
Нурия Мустафаева

ПРОБЛЕМЫ ЭЛЕКТРОННЫХ БИБЛИОТЕК

Статья 2-я

Краткая характеристика ресурсов
электронных библиотек

РЕЗЮМЕ

В статье излагаются основные типы и виды электронных изданий и документов, их современное состояние и тенденция развития. Приводятся статистические показатели ресурсов Интернета. Как документальный источник формирования электронной библиотеки - обсуждаются вопросы организации выпуска электронных изданий издательствами республики.